

*Middeleeuwse geschiedenis
van de Lage Landen*

HOLLAND

IN HET JAAR 1000

Kees Nieuwenhuijsen



1

INLEIDING

*Godfried kreeg eerst een zwaardslag van Everhard en stierf nadat Hendriks mannen hem doorstoken hadden. En alle Noormannen daar in de Betuwe werden afgeslacht.*¹

Zo beschreef Regino van Prüm in zijn kroniek de moord op Godfried de Deen. De Noormannenleider had enkele jaren als hertog geheerst over *Frisia*, het kustgebied vanaf het Zwin tot aan de Eemsmond. Echter, hij werd het slachtoffer van zijn eigen machtshonger en van een complot van de Frankische keizer Karel de Dikke. Ook heel zijn gevolg moest eraan geloven.

Dit bloederige drama vormde het begin van de opkomst van de Gerulfingen, het gravengeslacht dat eeuwenlang zou heersen over het westen van Nederland. Hun naam dankten ze aan Gerulf, de stamvader, die in 885 de vacature vulde die door de dood van Godfried de Deen ontstond. Hun graafschap strekte zich uit van Texel tot in Zeeland. Het werd aanvankelijk aangeduid als *West-Frisia* en later, vanaf het jaar 1101, als Holland.

Dit boek gaat over de eerste twee eeuwen van de Gerulfingen-heerschappij, ruwweg de periode van het jaar 900 tot 1100. We zullen zien hoe ze aan de macht kwamen, hoe verschillende vijanden hun heerschappij aanvochten en hen bijna ten val brachten, en hoe ze ondanks alles uiteindelijk hun gebied wisten uit te breiden en hun positie bevestigden.

Voor de vroegste geschiedenis van de Gerulfingen zijn we aange-
wezen op kroniekschrijvers en annalisten van buiten *Frisia*. Mon-
niken in Duitsland en Frankrijk legden de wederwaardigheden van

hun koningen, bisschoppen en heiligen vast op perkament. Ze hadden gewoonlijk meer oog voor de elite dan voor het gewone volk en vaak waren ze partijdig in hun verslaggeving. Af en toe schreven ze ook een paar zinnen over de Friezen en hun graven.

In *Frisia* zelf, in de abdij van Egmond, begon men pas in de twaalfde eeuw serieus met geschiedschrijving. Voor wat de voorgaande eeuwen betraf schreven de Egmondse monniken gewoon de buitenlandse bronnen over. Later in de middeleeuwen, vanaf de veertiende eeuw, werkten Hollandse auteurs de summiere oude berichten uit tot lijvige avonturenromans, maar de betrouwbaarheid van die mooie verhalen is twijfelachtig.

Uit die verspreide fragmenten en dubieuze kronieken is hier de geschiedenis van *West-Frisia* in de tiende en elfde eeuw gereconstrueerd. Soms boden archeologische vondsten aanvullende informatie, bijvoor-



De elfde-eeuwse kroniekschrijver Rupert van Deutz.



De ABDYE van EGMOND.
in haar welftand, met de Kerk.

De abdij van Egmond voor de verwoesting in 1573.

beeld over de exacte plaats waar een burcht heeft gestaan of de periode waarin een veengebied werd ontgonnen. In een enkel geval is het skelet van een graaf bewaard gebleven en kon worden vastgesteld hoe oud hij ongeveer is geworden. Omdat het bronnenmateriaal over onze regio in deze periode zo fragmentarisch is, hebben verschillende historici er vaak verschillende interpretaties aan gegeven. In dit boek is steeds uit die uiteenlopende lezingen de plausibelste keuze gemaakt. Alternatieve versies worden in de kaders nader besproken.

Deze eerste cruciale fase in de vorming van het graafschap *West-Frisia* is tot nu toe, behalve in de vakliteratuur, nog maar weinig of slechts globaal belicht. Het zijn de jaren tussen de Vikingtijd en de kruistochten, twee historische perioden die volop in de belangstelling staan. De geringe aandacht voor de twee tussenliggende eeuwen ligt niet aan het ontbreken van opwindende gebeurtenissen. De graven van *West-Frisia* waren medespelers in een voortdurend wisselend politiek krachtenveld. Net als de koningen, bisschoppen en hertogen om hen heen deden ze volop mee met het sluiten en verbreken van allianties, en als ze daarmee hun doelen niet konden bereiken, kozen ze net zo mak-

kelijk voor militaire acties, plunderingen en moordpartijen. Dit boek zet die spannende verhalen op een rij, met speciale aandacht voor de rol die de Gerulfingen speelden.

De geschiedenis van het gravengeslacht is onlosmakelijk verbonden met de abdij van Egmond. Als vrome christenen bedachten de Gerulfingen de abdij met rijke giften, omdat ze wisten dat ze daar uiteindelijk begraven zouden worden en dat de Egmondse monniken voor hun zielenheil zouden bidden. Ook de ontginning van het veen vormt een belangrijk thema in de eerste eeuwen van het graafschap. De Gerulfingen gaven leiding aan de ontwikkeling van de woeste veenmoerassen tot vruchtbare landbouwgrond waarop een gestaag groeiende bevolking een bestaan kon opbouwen. De geschiedenis van *West-Frisia* is echter bovenal gedrenkt in bloed. De partijen die elkaar de macht betwistten in deze economische groeiregio deinsden niet terug voor verraad en wapengeweld. Menig Gerulfinger sneefde op het slagveld of door een moordenaarshand, maar altijd wel nadat hij zelf eerst de nodige tegenstanders had omgelegd. Het is tekenend dat een moordcomplot het begin van het tijdperk der Gerulfingen inluidde. Met die aanslag beginnen we ons verhaal.

2

HET ONTSTAAN VAN HET GRAAFSCHAP

Met de dood van Godfried de Deen in 885 kregen de Gerulfingen de kans om de macht te grijpen in West- en Centraal-*Frisia*. In de loop van de jaren breidden ze hun graafschap steeds verder uit, totdat het bisdom Utrecht zijn rechten opeiste.

■ De moord op Godfried de Deen

Godfried de Deen was een avonturier die jarenlang had geroofd en geplunderd langs de kusten van Engeland, Vlaanderen en *Frisia*. Met zijn Vikingvloot was hij zelfs diep het Frankische Rijk binnengedrongen, tot in Nijmegen en Aken. De keizer van dat rijk, Karel de Dikke, wilde een eind maken aan deze praktijken, maar een militaire confrontatie durfde hij niet aan. Daarom deed hij Godfried een aantrekkelijk aanbod. Als de Noorman zijn plunderingen zou staken, dan zou hij militair opperbevelhebber worden over heel *Frisia*, dat wil zeggen het kustgebied vanaf het Zwin tot aan de Eemsmond plus de Betuwe. Godfried moest zich wel laten dopen en hij moest *Frisia* verdedigen tegen verdere invallen van zijn landgenoten. Enkele decennia eerder, in 839, had keizer Lodewijk de Vrome met een soortgelijk akkoord de Deense broers Harald en Rorik aan zich weten te binden. Dat verbond bleek uiteindelijk niet veel waard te zijn, want onder Lodewijks zoon Lotharius I vielen Harald en Rorik in ongenade en spoedig daarop sloegen de Denen weer aan het plunderen.

Ondanks de slechte ervaringen van hun voorgangers gingen toch weer een Frankische vorst en een Noorman met elkaar in zee. Godfried accepteerde het voorstel van Karel de Dikke en werd zo de heerser



Frisia en omgeving in de periode waarin Godfried de Deen werd vermoord. De reisroute van Karel de Dikke in 885 is met een pijl aangegeven.

over het *Regnum Fresonum*.¹ De lokale Friese machthebbers werden nu zijn vazallen. Een van hen was Gerulf, die stamde uit een gravengeslacht uit Westergo in de tegenwoordige provincie Friesland.

Godfried vestigde zich in Egmond en liet daar een versterking bouwen. Zijn aanwezigheid verklaart waarom er in die jaren in Kennermerland geen Vikingaanvallen waren.² Hij heeft zich ongetwijfeld ook regelmatig in Tiel opgehouden, want dat was in die jaren, na de teloorgang van Dorestad, dé handelshaven in opkomst.³ De ringwalburg van Tiel is mogelijk op initiatief van Godfried de Deen gesticht. Ook de stad Utrecht viel binnen zijn hertogdom, maar dat stelde in die jaren als machtscentrum weinig voor. In naam was het wel de hoofdstad van het bisdom, maar de bisschop had al dertig jaar geleden de wijk genomen voor de Noormannen. Zijn opvolger zat nu in Deventer, en zolang de Denen in *Frisia* de scepter zwaaiden, zou hij daar ook wel blijven zitten.

Door Godfried dit uitgestrekte gebied te schenken, dacht de keizer van een lastpost verlost te zijn, maar hij bleek zich – niet geheel verrassend – juist meer moeilijkheden op de hals te hebben gehaald. Want Godfried ging actief meespelen in de Lotharingse politiek. Al na een jaar liet hij zich inpalmen door Hugo van de Elzas, een fel tegenstander van keizer Karel. Hugo was de enige zoon van koning Lotharius II van Lotharingen. Hij mocht de kroon van zijn vader echter niet overnemen omdat hij – volgens de paus – uit een onwettig huwelijk was geboren. Lotharingen was daarom na de dood van Lotharius II, in 869, opgedeeld tussen het West- en het Oost-Frankische Rijk. In 884 kwamen de twee delen van het Frankische Rijk weer samen onder één vorst, Karel de Dikke. Hugo kon niet verkroppen dat hij nooit zelf op de troon was gekomen, en hij broedde op een plan om Karel ten val te brengen of om hem in elk geval uit Lotharingen te verdrijven. Daarbij was een doorgewinterde vechtjas als Godfried met zijn Noormannenleger een prima bondgenoot. Als beloning beloofde Hugo hem de helft van het oude koninkrijk van zijn vader. Ze bezegelden hun verbond met een huwelijk: Godfried trouwde met Gisela, de zus van Hugo.⁴

In het jaar 885 liepen de spanningen op. Karel beschuldigde Godfried ervan de kustverdediging niet serieus uit te voeren. Daar had hij zeker een punt, want Godfried stak geen hand uit toen Vikingen Deventer plunderden en tot bij Duisburg de Rijn opvoeren. Het had er zelfs alle schijn van dat de rovers het Friese graafschap als uitvalsbasis mochten gebruiken.⁵

Middeleeuwse geschiedenis van de Lage Landen

De kroniek van Regino van Prüm beschrijft hoe Godfried de Deen door een moordcomplot om het leven kwam. Deze Godfried heerste in de negende eeuw over *Frisia*, het gebied dat de tegenwoordige kustprovincies Zeeland, Zuid- en Noord-Holland, Friesland en Groningen omvatte, plus de Betuwe en Oost-Friesland. Toen hij wegviel, greep zijn vazal Gerulf de macht in het westen van *Frisia*. De opvolgers van Gerulf breidden het graafschap steeds verder uit en noemden het Holland.

Een van die nazaten, graaf Dirk III, versloeg in 1018 bij Vlaardingen het veel grotere leger van de Duitse keizer Hendrik II en vergrootte daarmee de onafhankelijkheid van Holland. Heel de elfde eeuw was een turbulente tijd in het gebied. Moordaanslagen en bloedige gevechten waren aan de orde van de dag. Maar de graven brachten tevens met ontginningen de veenwildernis in cultuur en legden zo de basis voor een economische bloeiperiode.

**'ZEER LEZENSWAARDIG
VOOR EEN BREED PUBLIEK'**

– *Luit van der Tuuk*

Dr. Kees Nieuwenhuijsen (Vlaardingen, 1954) studeerde biologie in Utrecht en Rotterdam. Hij is een enthousiast re-enactor en amateurhistoricus, gespecialiseerd in de middeleeuwen. Eerder verschenen van hem *De Slag bij Vlaardingen, 1018* en *Robrecht de Fries*.

'Nieuwenhuijsen weet ondanks het summiere bronnenmateriaal door een juist combineren van het wél aanwezige bewijs, het nodige literatuuronderzoek en een dosis gezond verstand zijn verhaal overzichtelijk en vermakelijk te houden.'

– *Herditas Nexus*

ISBN 978 94 0191 933 3



9 789401 919333

NUR 684

WWW.OMNIBOEK.NL